

առանց Նրան ոչինչ չէ կատարում որ մեզ հանդիպած բոլոր երևոյթները և պատահարները ի վերջոյ մեր բարոյն և օգտին պիտի ծառայեն՝ հաւատք և յոյս որոնք ոտքի են կանգնեցնում մեր ընկճուող արիւթիւնը և խրախուսում զիմեւու գէպի բարոյական կեանքի մաքառումը։ Նրբ մեր ծերութեան օրերում մեր ոյժերն սպառում են և մենք ծաղրւում ենք մարդկանցից, երբ սպիտակ ալեաց տակ ծնշուած ոչինչ չենք տեսնում մեր առջև բայց եթէ մի ցուրտ գերեզման՝ ոչինչ մեր ետեւը, բայց եթէ մեր արեան քրտինքով կառուցած ամբողջ կենաց չենք խորտակումը՝ ի՞նչը կարող է մեզ մխիթարել փախցնել մեզ վերայ յարձակուող մահուան սարսափը . . . Արդեօք տանջուող յուսահատութեան մէջ չենք անիծի մեր ծնունդը, մարդիկ և աշխարհը, եթէ չունենանք հաւատք և յոյս որ մեր գործը դրած աշխատանքը կորսուած չէ, որ մեր արածներն իբրև քարեր պիտի ծառայեն այն հոյակապ և վեհ շինուածքի կառուցման համար, որ կոչւում է Աստուծոյ արդարութեան յաւիտեական թագաւորութիւն, որ տարածւում է գերեզմանի և մահուան միւս կողմը և ուր իւրաքանչիւրը մեզանից պիտի հասուցում ընդունէ, որքան արժանի է . . . Յիրաւի մէկն իմաստակ պէտք է լինի կամ երեակայութեամբ ցնորուած, եթէ կամենար այս հարցերին լրումն տալ կեանքի խորհուրդը լուծել՝ առանց հաւատքի։

Այսպէս, մենք գտնում ենք որ մշմուրիտ առաքինական կեանքը, բառիս ամենաընդարձակ առմամբ, անհնարին է առանց հաւատքի։ Հաւատքը այն զրահն է, որով մենք գոտեպնդուած կարող ենք քաջամարտիկ զինուոր հանդիսանալ կեանքի բարոյական կռուի մէջ։ Առանց հաւատքի ոչ մի մեծ, զիւցազնական գործ չկայ երկրիս վրայ՝ չէ ձեռնարկուած եւ չէ իրագործուած։ Այդ է պատճառը, որ Յիսուս պահանջում է մարդկանցից այնպիսի հաւատք, որ ընդունակ է լեռներ խորտակել՝ այսինքն բարոյական կեանքին խոչընդոտ լեռներ։ Հաւատքով է, որ առաքեալները նուաճեցին բովանդակ քաղաքակրթեալ աշխարհը հաւատքով է, որ բոլոր մարտիրոսները վրենց զաղափարներին համար մաքառեցին։

տանջուեցին և բարոյ յաղթութեան յուսով իրենց կեանքը գնելով՝ նահատակուեցան։ Ո՞վ կկամենար մեռնել մի բանի համար, որի յաղթութեան վերայ ապահով չէ, և ի՞նչ կմնար աշխարհի պատմութիւնից, եթէ հաւատքը մէկգի ձգուէր։ Բոլորովին ճշմարիտ է Գեօթիկի ասածը, թէ աշխարհի պատմութեան իսկական միակ և ամենալուրջ խնդիրը մնում է հաւատքի և անհաւատութեան ընդհարումը։ Բոլոր դարազուխները շարունակում է նա, որոնց մէջ իշխում է հաւատքը՝ փայլուն են, սիրտ բարձրացնող և պաղարերձ ժամանակակից թէ գաղց աշխարհի համար։ Մինչդեռ բոլոր դարազուխները ուր անհաւատութիւնն է իշխում, թշուառ ելք ունին, և եթէ մինչև անգամ մի վայրկեան առերեւոյթ փայլով կամենային պարծենալ՝ անհետանում են ապագայի առաջ, որովհետև ոչ ոք անպաղարեր ժամանակի ծանաչողութեամբ տանջուելու ակորժակ չունի։

Հաւատքը ճշմարիտ բարոյական և առաքինական կեանքի արմատն է, որից հոսում տարածւում է բոլոր հիւթը և զօրութիւնը գէպի ծառի ճիւղերը։ Մեր գործերը այդ ծառի ծաղկունքներն են։ Ինչպէս ծառը կատարում է իւր կոչումը՝ ծաղկում է և պլուտուղ բերում՝ միայն այն դէպքում, երբ ամուր կանգնած է արմատի վրայ, այնպէս էլ մենք կկարողանանք կատարել մեր կոչումը՝ առաքելի և ազնիւ գործեր յառաջ բերել՝ ծառայելով Աստուծոյ և մարդկութեան, միայն այն դէպքում, երբ ամուր, հաստատուն ենք քրիստոնէական հաւատքի վրայ։

Ա. Տ. Գ.

ՄԻ ԱՆՈՒՇԱԳԻՒԹԻ ՄԵՆՅԱԾ ԼԱՅՐԱԳԵՏ
Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՆՈՐԶԻ ՏՆԻՅ.

ՄԱՅՍԻՍ Խորենացին ս. Եռսիկի և ս. Ներսէսի մէջ միայն մի կաթմուղիկու է յիշում՝ «զՊառնեբսեհ տմ յԱշտիշատից Տարօնոյ» որին նորա ասելով ընտրել են պատն ոչ կաւոյ այր յազգէ Գրիգորի. Փաւստոս Բիւզան-

զացին յիշում է երկու կաթուղիկոս՝ «զՓառէն ոմն էրէց ի գաւառէն Տարօնոյ ի մեծէ մարգարէանոցէն Եովաննու» և «զԵահակ ոմն անուն ի տոհմէ զաւակին Ազրիանոս եպիսկոպոսին»։ Թէև պատմիչները մեծաքոյն մասր չին թէ նոր ժամանակներում Խորենացուն են հետեւել բայց մեզինց առաջ արդէն ուրիշները նկատել են որ ինչպէս առհասարակ այնպէս և այս դէպքում նախապատուութիւն պէտք է անկասկած Փաւստոսին տալ և նորա հաղորդածը միայն իբրև պատմական տեղեկութիւն ընդունել։ Այստեղ յառաջ բերելու մեր նոր գիտողութիւնն այն է որ Փաւստոս՝ Փառէն անունակով Խորենացու Փառներսէ՛հ կոչած կաթուղիկոսին բոլորովին հակառակ նորա ցուցման՝ այդ Փառէնին իբրև Լուսաւորչի տան շառաւիղ է ներկայացնում։ Գոնէ մեր կարծիքով Փաւստոսի խօսքերից ուրիշ եղբակացութիւն հանել կարելի չէ։

Պէտք է ի նկատի ունենալ որ ինչպէս առանձին կերպով մասնանիշ է արել ուսուցչական Գեղէր իւր յայտնի գրութիւն միջ՝ * մեր եկեղեցւոյ պատմութեան առաջին շրջանում կաթուղիկոսները՝ ըստ ամենայն հաւանականութեան նաև շատ եպիսկոպոսներ յաջորդում էին միմեանց ժառանգական կարգով յորդոց ցորդի։ Նախարարական ցեղերի նման հայրապետական և բարձր կարգի եպիսկոպոսական աներն ևս մեծամեծ կալուածների տէր էին որոնք այդ տան սեփականութիւնն էին համարուում և քանի որ մեր հայրապետները սովորաբար ձեռնադրութիւն ընդունելուց առաջ ամուսնացած էին լինում և որդիք էին ունենում՝ նոցա կալուածներն անցնում էին հարկաւ իրենց որդւոց ձեռքը և միայն այն դէպքում հայրապետանոցի պէտքերին ծառայում։ Երբ վերջիններս հայրապետական աթոռի վերայ էին բազմած։ Ս. Եուսիկի մարտիրոսական մահից յետոյ նորա իշխանութեան ժառանգ երկու մանկահասակ որդիք էին մնացել որոնք անբաժնի հանդերձ իրենց նախ-

նեաց կալուածներին՝ * արհամարհեցին հոգեորական կոչումը և արժանի չգտնուեցան նոցա աթոռի վերայ բազմելու։ Եթէ Դանիէլ ասորի քորեպիսկոպոսը թագաւորի և իշխանների կողմից հրաւիրուում է այդ պաշտօնին՝ կարելի է ենթադրել որ նա ոչ թէ իսկական կաթուղիկոս ևս Լուսաւորչի յաջորդ պէտք է համարուէր այլ իւր անձնական արժանեաց շնորհիւ վայելած հեղինակութեամբ պէտք է «լլուխ առաջնորդ» լինէր եկեղեցւոյ և մի տեսակ տեղապահութեան պաշտօն վարէր մինչև որ ս. Լուսաւորչի տնից մի հայրապետ հանդէս գար։ Բայց զուցէ այս դէպքում զիբ էր խաղում առաւել Տիրանի քաղաքականութիւնը որի փեսան էր ս. Եուսիկ և նորա դատեր կենակցութիւնը մերժելուց յետոյ՝ համարձակութիւն էր ունեցել նաև փակելու նորա առաջ եկեղեցւոյ դռները։ ** Տիրան որին Փաւստոս իբրև նախարարական ցեղի կատարի թշնամի է ցոյց տալիս անշուշտ կոտորել էր տալիս նոցա ոչ թէ մի անմիտ մոլութիւնից գրգռած այլ ինչպէս և իւր որդին Արշակ կենդորոնական իշխանութիւնը զօրացնելու նպատակով։ Ս. Լուսաւորչի տան հետ աղբակցական կապեր ունենալը ուրիշ հանգամանքների հետ մէկտեղ կարող էր նպաստել հայրապետական աթոռը թագաւորական զահի համար նեցուկ դարձնելու։ Բայց երբ նորա շուքը շատ մեծացաւ և այնպիսի ներկայացուցիչներ ունեցաւ նա որոնք հրապարակաւ ընդդիմութիւն ցոյց տալ թագաւորին չէին վախենում՝ վերջինս կարող էր մտածել որ նորա շափից աւելի բարձրանալը վտանգաւոր էր իւր զահի համար և մի օտարազգի աշխարհական մեծութիւնից զուրկ հոգեորականի հայրապետ կարգելով՝ ս. Լուսաւորչի

* Տե՛ս. Փաւստոս Գ. Դպր. Գլ. ԺԹ.։

** Ուրիշները կեանքը են սրդկէն՝ որ կորուստ պատճառը քե Յուլիանոսի պատկերը եկեղեցւում դնելն է ս. Եուսիկի ընդդիմութեան պատճառ եղել պատմական անձեղութիւն է. մինչ Յուլիանոսի օրով ևս ճորտ կայսր լինելուց (362 թ.) շատ առաջ (350 թ.-ից ի վեր) Հայոց թագաւորը Տիրանի որդի Արշակն էր։ Կարելի է ենթադրել որ Տիրանի և իւր փեսայի մէջ առաջուց սրդկէն զոտութիւն կար և միայն ճորտ գեղի բարեւ լի Յուսիկի գալուցը այդ ասիման գրգռողը։

* Զ. Գեղդեր. — Փաւստոս Բիզանդ կամ Հայկ. եկեղեցւոյ սկզբնաւորութիւն. Վենետիկ. 1896։

տան հեղինակութիւնը ձգելու աշխատելու Եւթմենայն գիւղա Դանիէլ իւր ընտրողներին ակնկալութիւնը չարդարեցրեց և Կեռ իշխանութեան չհասած խեղդամահ եղաւ անօրէն թագաւորի հրամանով:

Ահա այդ ժամանակի ս. Եւսիկի որդիներէն մէկին բռնի ձեռնադրութեամբ կաթուղիկոս անելու անյաջող փորձից յետոյ ասում է Փաւստոս՝ «կամ եղև ամենեցուն առ հասարակի զի ինձին տանէ իշխանութեանն Գրիգորի գայեն, որ կայցի նա զաթոռ հարցնաւ և յարում է անվշտ պէս. Եւթմեն ժամանակի համարեցան արժանի զՓաւստոս ոմն էրէց և իսկ Փաւստոս պատմութիւնն անելուց յետոյ երբ նորա յաջորդին է անցնում՝ ասում է. «Այս իբրև ոչ որ զոյր ի տանէն Գրիգորի այնմ արժանի ադա նմանեցոյցին զՇահակ ոմն անուն ի տոհմէ զաւակին Աղբիանոս կայսրպետին»: Պարզ չէ միթէ, որ Փաւստոս արեւմն ի տանէն Գրիգորի էր: Հասկանալ յառաջ բերում խօսքերն այն մօքով թէ Փաւստոս իբրև Աշտիշատի մայր եկեղեցւոյ երէց և վերահայուս ս. Լուսաւորչի յաջորդ լինելու արժանի համարուեցաւ՝ թող չէ տալիս ամբողջ պատմութեան կարգեցութիւնը և այս նախնական ժամանակի կարգերի մասին Փաւստոսի տուած գաղափարը որովհետեւ ինչպէս իրաւամբ նկատել է Պրոֆ. Գեղեցեւոր մինչև Ե. դարու կէսերը այնչափ խիստ էր ժողովականութեան օրէնքը կաթուղիկոսական իշխանութեան համար, որ երբ ս. Լուսաւորչի ցեղից ոչ որ չէր գտնուում՝ պահանջուում էր անպատճառ Աղբիանոսի ցեղից մէկին ընտրել * իսկ Աղբիանոսը ս. Լուսաւորչի ձեռնադրած եղիկոսպետներին մէջ առաջագոյնն էր, ս. Վրթաթանկի օրով գեռ մեծ պատիւ էր վայելում Մանաւազեան նախարարութեան ջնջուելուց յետոյ՝ նորա կառուածներին տէր եղաւ և այսպէս Մանաւազեանք առնալն սահմանօքն և գաւառական հանգրիւմ նորա ա-

թոռի սեփականութիւնը մնաց ինչպէս որ Աշտիշատը ս. Լուսաւորչի աթոռինն էր: Հետեւորաւ եթէ Փաւստոս մահաց յետոյ Աղբիանոսի սերունդից մէկն է ընտրուում առաջին անգամ այն պատճառաւորութեամբ, որ ս. Լուսաւորչի սերունդից ոչ որ չէր չէր Փաւստոս չէր կարող մի պատահական անձնաւորութիւն լինել. «ի մեծէ մարգարեանոցէն Եւթմենոս» մի նոր երէց գտնելը միշտ դիւրին էր. հայ նախարարների ջանքը Դանիէլի մահուամբ թափուր մնացած աթոռի վերայ ս. Եւսիկի որդիներից մէկին կաթուղիկոս նստեցնելու կամ այնուհետեւ նոյա խորհուրդը՝ «ի տանէ իշխանութեանն Գրիգորի» մէկին գտնելու, բացառուում է նորանով միայն, որ ինչպէս իւրաքանչիւրը նոյանից իւր հայրենական իրաւունքները պահպանելու նախնականագիտ էր այնպէս և կամենում էր մի աների իրաւունքները պահուած տեսնել և թող չտալ որ մէկն ի հաշիւ և ի վնաս մի աների զօրանայ:— Եւթմենի է առհասարակ, որ աւատական մանր իշխանութիւնների բաժանումը երկրներում ինչպէս էր հին Հայաստանը շատ մեծ նշանակութիւն է տրուում տահմային ազնուականութեան և անաշխարհիկ ու հասարակ ծագումն ունեցող մէկը հեշտութեամբ մեծ պատիւների չի հասնում: Այդ կարելի եղաւ մեր կաթուղիկոսների համար միայն այն ժամանակ երբ Արշակունեաց թագաւորութեան անկմամբ երկրի մէջ անբող կարգերը քայքայուեցան և մանաւանդ երբ ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի աշակերանները նոր ուղղութիւն նոր կեանք և նոր հայեացքներ մտցրին Հայոց եկեղեցւոյ մէջ: Այս պատճառաւ եւ մենք անհաւանական համարեցինք որ ասորի Դանիէլին կաթուղիկոսական բարձր աստիճանի հասցնելու գիտաւորութիւն եղած լինել եթէ գորա համար կողմնակի զօրեղ զորիշներ չկային. նոյն պատճառաւ անհաւանական ենք գտնում որ Փաւստոս առանց ազգակցական կապ ունենալու ս. Լուսաւորչի տան հետ իւր նախորդների նման մեծ շուքով Կեսարիա ուղարկուէր և իբրև օրինաւոր հայրապետ ծանաչուէր: Փաւստոս որոշ կերպով նորա ծագումը ս. Լուսաւորչի հետ չէ կապում հաւանականօրէն նորա համար, որ իւր նախորդների արժանիքը չունէր ուղիղ

* Դեռ ս. Եւսիկից յետոյ ինչպէս երևում է Փաւստոս պատմութիւնից (Գործաց Գ. ԿԱ.), փոքր է եղել Աղբիանոսի ժողովներին յամենի կրկին կարուղիկոսական իշխանութիւնը:

